

Pieter Steinz

Hoeren, burgers en buitenlui

Een samenzwering van idioten verdient het bestsellerdom

In de rubriek 'In de kast' bepleiten uiteenlopende figuren uit de wereld der letteren waarom een bepaalde tekst of auteur opnieuw de volle aandacht verdient. Vergeten werken komen boven water en op bekende werken wordt een verfrissende blik geworpen. Een samenzwering van idioten van de mysterieuze John Kennedy Toole had moeite überhaupt boven water te komen, maar eenmaal verschenen namen de verkoopcijfers een hoge vlucht. Terecht, zo vindt Pieter Steinz, directeur van het Nederlands Letterenfonds. Toole schiep een literaire komedie, rijk aan humor en metaforiek en met een veelkleurigheid aan personages en spreektaal.

Een kapitein met een obsessie voor een witte walvis, een luchtmachtpiloot die probeert te ontkomen aan de luchtmacht, een New Yorkse yuppie met een geheim leven als seriemoordenaar – de Amerikaanse literatuur wemelt van de krankzinnigen en halvegaren. Maar geen romanheld neemt zulke absurde proporties aan als Ignatius J. Reilly, de moddervette en pompeus pratende moraalridder uit de moderne klassieker *A Confederacy of Dunces*, die in het Nederlands is vertaald als *Een samenzwering van idioten*.

Ignatius J. Reilly is een nachtmerrie voor zijn omgeving, maar de droom van iedere liefhebber van literaire komedie. Vanuit zijn onbeschrijflijk smerige slaapkamer in een achterbuurt van New Orleans vult hij blocnote na blocnote met polemieken tegen de moderne tijd, die sinds de middeleeuwen zou worden gedomineerd door 'de goden van Chaos, Waanzin en Slechte Smaak'. Totdat de aartsluie dertiger door zijn overheersende moeder gedwongen wordt om werk te zoeken en een spoor van vernieling trekt door alle lagen van de bevolking van de stad die zo ironisch de bijnaam 'The Big Easy' draagt.

De onuitstaanbare Reilly, het zelfverklaarde 'wrekende zwaard van goede smaak en fatsoen', is het soort romanfiguur dat voorbestemd is om zijn schepper te overleven. In dit geval was dat al gebeurd toen hij dertig jaar geleden de Amerikaanse literatuur binnenwalste. John Kennedy Toole, de auteur van *Een samenzwering van idioten*, had in 1969 op 31-jarige leeftijd zelfmoord gepleegd nadat zijn schelmenroman door vele uitgevers geweigerd was. Het was zijn moeder Thelma die er jaren later in slaagde om het manuscript op voorspraak van haar beroemde literaire stadgenoot Walker Percy te laten verschijnen bij een kleine universiteitsuitgeverij in Louisiana. Ook zij had toen al acht afwijzingen op zak.

Een samenzwering van idioten zou uitgroeien tot een succès fou: het kreeg laaiend enthousiaste kritieken, won de Pulitzer Prize in 1981 (ten koste van het eveneens genomineerde *The Second Coming* van Walker Percy), verscheen in achttien talen en werd meer dan anderhalf miljoen keer verkocht. Een ironische uitkomst, want in de slotpassage van de roman graait Ignatius J. Reilly bij zijn vlucht uit het ouderlijk huis zijn aantekeningen en notities mee, onder het motto: 'Die mogen we niet in handen van mijn moeder laten vallen. Ze zou er een vermogen aan kunnen verdienen.'

Het verhaal van John Kennedy Toole was bijna te mooi om waar te zijn. Toen de *Samenzwering* zijn eerste prijs won, waren er dan ook lezers die een mystificatie vermoedden. Maar de enkele literaire speurneus die naar Louisiana afreisde, moest concluderen dat Toole wel degelijk bestaan had. Zijn moeder (die in 1984 zou overlijden) gaf interviews en vertelde over de wanhopige pogingen van John om zijn boek gepubliceerd te krijgen; zijn voormalige school- en universiteitsgenoten herinnerden zich een briljante maar enigszins wereldvreemde jongen; collega's aan de University of Southwestern Louisiana, waar Toole Engels doceerde, schetsten het beeld van een paranoïde man die net als zijn romanheld bij zijn moeder in huis woonde en gisten naar de reden voor zijn zelfvergassing eind maart 1969, in een auto aan de oever van de Mississippi. Bovendien bleek dat Toole op zestienjarige leeftijd een *coming of age*-roman had ingestuurd voor een literaire prijsvraag; het simpel maar effectief gestileerde boek over een jongetje op het benepen zuidelijke platteland werd in de nalatenschap teruggevonden, verscheen in 1989 als *The Neon Bible*, en werd zes jaar later door Terence Davies verfilmd met Gena Rowlands in een van de hoofdrollen.

Ook de *Samenzwering* is een jeugdwerk, geschreven in het begin van de jaren zestig, toen Toole zijn militaire dienst vervulde op een Porto Ricaanse basis. Wie het boek nu glim- of schaterlachend leest, in het Amerikaans of in de Nederlandse vertaling van Paul Syrier, constateert dat het op een handvol verwijzingen na niet gedateerd is. Dat neemt niet weg dat het overduidelijk de sfeer van de jaren zestig uitstraalt. Ignatius J. Reilly is de ultieme non-conformist, die een gedoemde strijd voert tegen Het Systeem. Typerend is zijn uitspraak over zijn vriendin Myrna Minkoff, de enige persoon die even radicaal en subversief is als Ignatius zelf: 'Op zekere dag zullen de autoriteiten van onze samenleving haar zonder twijfel aanhouden vanwege het feit dat ze gewoon zichzelf is.' En: 'Iedere inrichting in dit land zit vol arme donders die gewoon een hekel hebben aan lanoline, cellofaan, plastic, televisie en denken in categorieën.' Als de *Samenzwering* verschenen was toen het in 1963 op de burelen van Simon & Schuster terecht kwam, had het in de jaren van Vietnam- en Burgerrechtendemonstraties net zo'n cultboek kunnen worden als Joseph Hellers *Catch-22*.

Een satire is de *Samenzwering* wel genoemd; alleen al omdat het motto van het boek – 'Als er een waar genie opstaat, kun je er zeker van zijn dat alle idioten ter wereld tegen hem samenzweren' – afkomstig is van de aartssatiricus Jonathan Swift. En inderdaad, bij monde van Ignatius J. Reilly wordt de moderne wereld de oren gewassen. Als Ignatius de deur van zijn kamer op een kier zet, opent hij 'een doos van Pandora'. Televisie en diepvriesvoedsel hebben de breinen van zijn medeburgers verweekt. 'Psy-

chiatricie is erger dan communisme.' Onvermijdelijk stuit hij op onbeschofte jongeren, oliedomme academici, geëngageerde intellectuelen, paranoïde communisten, incapabele gemeenteambtenaren, dictatoriale werkgevers, en natuurlijk zijn 'zedenloze' moeder. Veel meer dan een satire is de *Samenzwering* dan ook een zedenkomedie. Het zijn de verschillende bevolkingsgroepen van New Orleans die op een hilarische manier te kijk worden gezet door de parade van hoeren, burgers en buitenlui die aan Ignatius voorbijtrekt.

De gemiddelde komedieschrijver slaagt erin om één of twee personages komisch uit de verf te laten komen; Toole heeft er een dozijn geschilderd. De voortdurend met zijn maagklep worstelende Ignatius zelf natuurlijk, maar ook zijn sloverige moeder, een telefoon- en wijnverslaafde volkswrouw die wanhopige pogingen doet van lager wal af te blijven. Er is de vernederde agent Mancuso, die de ene blunder na de andere maakt en door zijn superieur wordt gedwongen om elke dag in een andere uitzinnige vermomming door de stad te patrouilleren. Er is de playboy-op-leeftijd Gus Levy, die zich nauwelijks bekommert om de broekenfabriek die hij van zijn tirannieke vader heeft geërfd; en zijn verveelde echtgenote die zich, na jaren van bloemschikken en macrameeën, gewapend met een schriftelijke cursus psychologie in het personeelsbeleid van Levy Pants mengt. En wat te denken van de stripteaseuse die als 'Harlett O'Horror' een *Gone with the Wind*-achtig nummer met een schurftige papegaai instudeert?

De memorabelste bijfiguur in *Een samenzwering van idioten* is ongetwijfeld Burma Jones, de cynische zwarte die aan het begin van het boek door de politie ten onrechte wordt opgepakt, te werk wordt gesteld in de nachtclub Night of Joy, en als geestverwant van Ignatius heroïsche pogingen doet om de burgermaatschappij te saboteren. Net als de andere personages krijgt de door een zonnebril en een wolk sigarettenrook aan verdere beschrijving onttrokken Jones in de eerste plaats karakter door de manier waarop hij praat. 'Well, I gonna tell that po-lice I gainfully employ', zegt hij in zijn zuidelijke variant van het Black English. 'And he say, "Now maybe you be becomin a member of the community." And I say, "Yeah, I got me a nigger job and nigger pay. Now I really a member of the community. Now I a real nigger. No vagran. Just nigger." Whoa!'

Tooles virtuoze gebruik van *slang*, *jive talk* en komisch-hoogdravende Reilly-taal is een van de belangrijkste literaire kwaliteiten van de *Samenzwering*. Zeker, het boek is briljant geconstrueerd en het bulkt van de mooie zinnen, de *running gags* en de gekke metaforen ('met de witte kiel over zijn jas zag Ignatius eruit als een dinosaurusei dat op het punt van uitkomen stond'). En ja, de korte en langere 'flitsen' uit de levens van de personages zijn zo goed gemonteerd dat het een wonder is dat er nooit een film naar het boek is gemaakt. Maar het is de spreektaal die de *Samenzwering* doet sprankelen en tot een even levendige ervaring maakt als een bezoek aan The Big Easy zelf.

Tooles grote voorbeeld moet medezuiderling Mark Twain zijn; aan de humor en de natuurlijk klinkende monologen van *Huckleberry Finn* moet hij zich gespiegeld hebben. Het is dan ook een aardig detail dat Toole Ignatius verschillende keren laat foeteren

tegen 'die slaapverwekkende oplichter' die de 'verraderlijke en sinistere' (en hopeloos vervuilde) Mississippi romantiseerde en zo het symbool is geworden van de 'mislukte poging contact met de werkelijkheid te leggen' die kenmerkend is voor de Amerikaanse kunst. Of, zoals Toole antiheld het uitdrukt: 'De verering van Mark Twain is een van de wortels van de huidige intellectuele impasse.'

Net als het beste werk van Mark Twain is de *Samenzwering* pure komedie. Dat is ook precies de reden waarom toch nog een handvol criticasters bezwaar heeft gemaakt tegen alle lof die Toole postuum ten deel is gevallen. De *Samenzwering* zou te weinig 'diepgang' hebben en te veel op de lach geschreven zijn. Dat laatste is niet te ontkennen; wie niet om de paar bladzijden grinnikt en in de lach schiet bij de slapstickachtige scènes met Ignatius als hotdogverkoper of nachtclubbezoeker, is rijp voor een *reality soap* met Droogstoppel en Dorknoper. En hoewel je de *Samenzwering* best kunt lezen als een felle aanklacht tegen de geïnstitutionaliseerde onderdrukking van het individu, is dat eigenlijk *beside the point*. Het zijn niet alleen tragiek en diepere betekenis die een meesterwerk maken. Soms heb je aan humor en spetterende taal genoeg.

Dit artikel verscheen in een andere vorm eerder in NRC Handelsblad.

Literatuur

Toole, J.K., *Een samenzwering van idioten*, Amsterdam 2011.

Macbeth heeft echt geleefd
Pieter Steinz

Tijl Uilenspiegel, Robin Hood, Don Juan – hun namen zijn spreekwoordelijk geworden. Maar wie realiseert zich dat ze echt hebben geleefd? Op zoek naar historische figuren die niet weg zijn te denken uit de westerse cultuurgeschiedenis bezocht Pieter Steinz onder andere het bos van Macbeth, de burch van Vlad Dracula, het graf van Koning Arthur en de stad waar Rabbi Löw zijn Golem kneedde. Door Europa volgde hij het spoor van de enige vrouwelijke paus, de Leugenbaron, de Nibelungenhelden, de alchemist die zijn ziel aan de duivel verkocht, en niet te vergeten de grootste vrouwenversierder aller tijden.

'[...] mooi geïllustreerd en voorzien van overzichtelijke kaartjes [...]. Een levendig verteld boek, dat aan 't denken zet over de raadselachtige wisselwerking tussen werkelijkheid en fictie.' *Reformatisch Dagblad*

'Steinz weet op een luchtige toon knap veel literatuurgeschiedenis op te diepen.' *Knack*

De auteur
Pieter Steinz (1963) studeerde geschiedenis en Engels; hij werd bekend als chef Boeken van NRC Handelsblad en als boekbespreker van de zaterdagse Tros Nieuwsshow. Eerdere titels van zijn hand zijn *Lezen & cetera*, *Lezen op locatie* en *De duivelskunstenaar*.

Prijs €24,95 ISBN: 9789046809969 Aantal pagina's: 240